

ГДЕ ЈЕ ИНДИЈА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ?

Немања Радуловић, *Где ружа и лојос цвећа: слика Индије у српској књижевности и култури 19. и 20. века*, Федон, Београд 2023

У историји наше књижевности и културе зјапила је празнина у разумевању развоја индофилије све до појаве монографије *Где ружа и лојос цвећа: слика Индије у српској књижевности и култури 19. и 20. века* аутора Немање Радуловића. Ова монографија, написана на 534 странице и објављена 2023. у издавачкој кући Федон, исцрпно описује и детаљно приказује токове српске књижевности и културе надахнуте индијском баштином.

Посветити пет стотина страница разумевању једне теме није више уобичајен истраживачки гест у времену обележеном тежњама за кратким и сажетим увидима који не траже много времена и посвећености. Наше чуђење тим је веће што монографија *Где ружа и лојос цвећа: слика Индије у српској књижевности и култури 19. и 20. века* изучава не толико видљив утицај традиција Истока и посебно Индије на токове српске књижевности и културе. Одабир теме сам по себи подвиг је вредан хвале, а ова богата студија представља врсно полазиште свим истраживачима који желе да продубе знања о утицају индијске усмене и писане мисли на српску књижевност и културу олакшавајући њихов даљи научноистраживачки рад на овом пољу.

Монографија *Где ружа и лојос цвећа: слика Индије у српској књижевности и култури 19. и 20. века* нуди скуп и надградњу до тада објављених ауторових истраживања о индијској традицији, духовности, фолклору, езотерији, Димитрију Митриновићу, учвршћена новим са знањима о вишеструком утицају индијске културе на словенски свет и српске академске кругове. Занимљив је и сам наслов књиге. Стихови Војислава Илића „где лотос и ружа цвета” дају овој озбиљној научној студији романтичну ноту, наводећи читаоце да већ на првим страницама ослесте идеју да теме источног света одликују неукроћена мисао и плод-

ност стваралачких токова који се не уливају увек у исто корито, већ се неретко преливају и преко неочекиваних предела.

У уводном делу читалац се исцрпно обавештава о самој књизи, о њеном наслову, композицији, методу и транскрипцији. Аутор упућује читаоце на теме којима се монографија бави и предочава им шта могу да очекују у даљем читању. За добро разумевање обимнијих дела као што је ова монографија посебно је важна добра структура рада. Тако је монографија подељена на двадесет и два поглавља, с понеким додатком. Прегледност се огледа и у двострукој подељености на тематске целине и историјске периоде. Тематске целине чине „Проучавање санскрта у српској филологији”, „Слика Индије у српској књижевности 19. века” (уз додатак „Вивеканандин пролазак кроз Србију”), затим „Индија у мистификацијама Милојевића и Верковића”, „Слика Индије у српској књижевности 20. века”, „Словенско-индијски панхуманизам”, и „Махатма Ганди и српска међуратна интелигенција”. Када је реч о историјској подели, поглавља се деле на 19. и 20. век, а потоњи на периоде 1900–1914, између два рата (односно 1914–1945) и године 1945–2000. Највећа тематска целина припада 20. веку, где после описана ова три велика периода „Словенско-индијски панхуманизам” доноси више повезаних поглавља: „Европски контекст”, „Балкански контекст”, „Формирање панхуманизма”, „Основне тезе панхуманизма и његови варијетети”, „Панхуманизам у друштвеном контексту”, „Панхуманизам: идејно језгро и ширење. Митриновићев круг”, „Димитрије Митриновић”, „Душан (Јован) Стојановић”, „Владета Поповић”, „Николај Велимировић”, „Милош Ђурић”, „Павле Јефтић”, и „Закључак”, као коначни коментар на обраду ове сложене теме. Чини се да би поглавља могла да се читају као засебни научни радови, док заједно чине добро повезану монографску целину. Посебно су издвојени путописни и дневнички записи о Индији, који једним делом служе да прикажу стварну Индију, за разлику од имагинарне, какву је српски свет створио на основу сазнања и легенди о Истоку.

Ова студија почиње историјом изучавања санскрта у српској филологији и међу заинтересованима за овај древни језик, неретко упоређиван и повезиван са српским језиком. Посебно је вредан овај преглед упознавања с древним језиком јер се у српској култури он није могао формално изучавати због тога што није било индологије. Поглавље „Проучавање санскрта у српској филологији” уводи нас у тему индологије кроз проучавање санскрта, које процват доживљава у XIX веку, када се отварају прве катедре на којима се и он изучава. Санскртске студије у српској филологији нису доживеле институционални оквир, али је било много занимања за овај језик. Аутор међу онима које занима учење санскрта наводи Платона Атанацковића, Пера Будманија, Ђуру Даничића, Косту Руварца, Милана Димитријевића, Павла Јефтића и многе друге. Међутим, иако прелаз из 19. у 20. век није обележило одсуство ове теме, њени

формални оквири изостали су на Универзитету у Београду, уз светли, додуше исувише кратак пример изучавања санскрта на Филолошком факултету. У академској години 2000/2001. при Катедри за општу лингвистику отворен је лекторат за санскрт, који је радио све до смрти предавача Радослава Миросављева наредне године (36–37).

Наредно поглавље, „Слика Индије у српској књижевности 19. века”, после кратког увода о процвату занимања за Индију у европском контексту даље упућује на прва помињања Индије у српској култури и књижевности, као и на мисионарску делатност. Слика Индије у овом периоду открива се најпре у контрастима Истока и Запада, а „раширила се и представа о Индији као колевци народа” (46). Аутор у овом веку посебно проналази реинтерпретације приповедне прозе Индије, нарочито теме реинкарнације, нирване, древности, сензуалности, хибриса. Међутим, истиче и да су великим делом извори ових источних тема заправо преводи који долазе са Запада. Односно, напомиње да је секундарна литература о Индији доста обликовала романтизам 19. века. Аутор издваја породицу Илић, за коју Индија одражава идеализовани Исток супротстављен Западу. „Антимодернизам и скепса према савременом Западу који су утицали на теме Јована, Војислава и Драгутина, о којима је критика већ писала, окренули су их према имагинарном Истоку” (57).

Слика Индије у српској књижевности XIX века је вишеструка: иако означава источник знања, она је чулна и сензуална, с једне стране имагинарна, а с друге стварна. Стварна Индија налази се у путним белешкама писаца, почевши од Милана Јовановића Морског, писца књиге *Тамо амо њо Исџоку*, кога аутор истиче као првог путописца који пише о Индији, али не заборавља да напомене да је пре њега сликар Павле (Павел) Петровић објавио четири писма из Индије (70). Као трећег путописца 19. века аутор помиње и кнеза Божидара Карађорђевића и његове *Белешке о Индији* (објављене у *Париској ревији* у наставцима, а онда и као целовит путопис на изворном француском језику и у енглеском преводу 1899. године). Аутор ове монографије Индију из пера кнеза Карађорђевића одређује као чулну, али би било занимљивије да је барем донекле упоредио кнежеве записе са белешкама Милана Јовановића, јер су обојица Индију посетили у другој половини 19. века. Ово поглавље завршава се закључком да су путописци 19. века створили „три слике Индије: земљу чула, земљу порекла и земљу знања” (88) и додатком који описује Вивеканандин пролазак кроз Србију (88–90).

Наредно поглавље, „Индија у мистификацијама Милојевића и Верковића”, представља компаративни преглед фолклористичких мистификација ова два аутора, међу којима се проналазе многе сличности. У свом идеолошком раду и један и други теже да приближе Индију и њену митологију Словенима како би створили слику истоветног културног идентитета, упркос многим мањкавостима њихових теорија и доказивања.

Следећа целина, „Слика Индије у српској књижевности и култури 20. века”, укључује нове идеје, иако обухвата и оне из претходног века. Промене, као последица историјских, друштвених, културних и политичких околности, обликовале су индијске теме и слике, које су махом, као и у претходном веку, у српску културу и књижевност стизале индиректно. Индофилија која се гајила у српским круговима делом је долазила из исте националне свести, осећаја правде и борбе за слободу. Тражени су различити правци који не би захтевали да се напусти национални пут и чинило се да је Индија прави и једини правац.

Као део тематске целине о сликама Индије у српској књижевности 20. века, поглавље „Златно доба: 1900–1914” аутор почиње приказом занимања за нирвану. Приказан је занимљив ток њеног сагледавања, у оптимистичном и песимистичном кључу, односно као ослобођење од мука и стање блаженства или као уништење и ништавило. Кроз приказ тумачења Дисове песме „Нирвана” и његово схватање нирване, аутор даје богат преглед развоја овог појма у српским интелектуалним и песничким круговима, истичући да се „Дисова песма наметнула као средишња у формирању нирванизма” (140).

Поглавље „Између два рата” говори о повећаном занимању за Индију после 1918. „Нов импулс животу индијских тема даје и западна ’алтернатива’, попут Теозофског друштва, формираног у Југославији као незванична група 1924, а званично 1925. са седиштем у Загребу” (151). Аутор набраја поједине чланове, драмског писца Ђура Димовића, Ксенију Атанасијевић и Зору Станковић, а пише и о оснивању југословенског антропозофског друштва коме се одмах прикључује Милош Радојчић. У овом периоду појачано је интересовање за индијске религије, реинкарнацију, окултизам, јогу. Преводе се дела западних писаца о Индији, као и изворна индијска дела. Ово поглавље детаљно се бави људима, делима и догађајима који су побуђивали индијске теме и оживели једну нову Индију као алтернативу традиционалним знањима у српским алтернативним круговима. „То више није ни окамењена прошлост, вечна мудрост, ни старина, већ Индија која говори својим гласом” (161). Влада велико занимање за Гандија и Тагора у српској средини, која на њих гледа као на савремене аватаре слободе од западних материјалистичких стега. Аутор се у овом делу осврће и на путописне записе Јелене Димитријевић, на њену слику о Индији али и описе сусрета с индијским нобеловцем Тагором.

Последњи део ове целине, „Године 1945–2000”, надовезује се на претходне периоде који су неговали слику Индије као пријатељске земље, која се прелила и на политичку атмосферу. Било је више културних размена, преводиле су се књиге индијских аутора и западних писаца посвећених Индији. Повећано интересовање за индијску културу, филозофију, политику, религије и друштвену праксу дели се на научно и

популарно. Аутор стога набраја и разне утицаје индијских гуруа на југословенску културу. Стварају се разне групе и струје и долази до „формирања алтернативе од седамдесетих” (238), где аутор разматра порозност границе између контракултурних тенденција и популарне културе. У овом поглављу пише о трагању за алтернативама кроз „потрагу за Индијом”, али даје и значајан низ аутора који су посетили Индију и чија су дела надахнута тим искуствима. Посебно је занимљиво запажање везе оваквих алтернативних трагања за просветљењем и комунизмом, где су нека „деца комунизма” после путовања по Индији завршавала на високим функцијама. Историјски преглед дат у овом поглављу, „од Титових дипломата до јогинских инструкторки” (243), аутор напослетку резимира са становишта књижевне историје.

Наредно поглавље, „Словенско-индијски панхуманизам”, синтагма Милоша Ђурића, доноси детаљан преглед развијања идеје о Западу као палом европском духу. Европски интелектуалци трагају за узроцима кризе, што их доводи до дијалектичког размишљања о релацији Запад–Исток. Од идеје да је Запад у кризи и да излаз треба тражити у његовом антиподу – Истоку, путем различитих промена и смена парадигми, где култура све више замењује религију, све чешће су фасцинације Истоком. Ово поглавље приказује међуратни европски, балкански и српски контекст панхуманизма на преласку из 19. у 20. век. Трагање за узроком кризе европског духа довело је до разложне мисли да „ако је Запад у кризи, а криза проистиче из духа, али то мора бити свежа инфузија из другог дела света” (303). Како се крене ка географским границама које су скоро на размеђи Истока и Запада, питање кризе се сагледава другим очима и најпре се полази од тога „Ко смо ми?” и „Да ли припадамо Истоку или Западу?”. Балканске земље прожимају иста питања и исти одговори – источњачки.

Словенски свет питање идентитета и панславизам у многим случајевима ослања на индијска учења. У српском културном кругу, код многих знаменитих интелектуалаца, попут Димитрија Митриновића и Николаја Велимировића, на обзору историје и будућности стоји Индија. Панхуманистичко језгро идеја могло се пронаћи у скоро свим областима интелектуалних деловања. „У Европи”, закључује аутор, „преовладава осећај кризе”, док „у домаћим дебатама – оптимизам, вера у будућност” (320). У делу књиге „Основне тезе панхуманизма и његови варијетети” предочени су нам аутори вођени идејом да је Запад „утоноу у материјализам, за разлику од *сѣириѣуалној* Истока” (321).

Посебну пажњу у прегледу идејног језгра панхуманизма и његовог ширења аутор посвећује Димитрију Митриновићу, чијим се животом и делом бави и у низу других својих радова. Митриновић као представник универзализма и човек који је стекао искуство Истока и Запада окупља основни круг панхуманиста, Милоша Ђурића, Николаја Велимировића,

Владету Поповића, Павла Јефтића, Душана Стојановића. Како је Митриновић познавао многе људе и имао широку мрежу пријатеља, његова учења утицала су посредно и непосредно на многе у том времену. „Оправдано је због свега тога питати се какво је било место Митриновића у конкретним надама српских панхуманиста”, пише аутор (356). Он у Митриновићу види индофилне и универзалистичке идеје још од његове ране фазе, као и честу употребу израза „словенско-индијски дух”, а у свему томе истиче и битан утицај теозофије. Помирење света Истока и Запада ови аутори налазе међу словенским народима, чиме се превладава бесмисао и хаотични поредак света. Приказани су аутори који нису хтели да жртвују словенски карактер зарад визија западног света, већ су мислили да ће се Запад исцелити једино када се додирне с Истоком.

Ово поглавље тематизује јачање интересовања за езотеријске токове и доприноси проучавању духа езотеризма у нашој средини. Аутор залази у херметично, ритуално и симболично тумачење текстова прозних и поетских дела значајних аутора, попут Митриновића, који се занимају за освајање нове и шире свести. Поред Митриновића, аутор се засебно бави панславизмом код Владете Поповића, Николаја Велимировића, Милоша Ђурића и Павла Јефтића. У закључку овог дела истиче да је Индија у међуратном периоду присутнија у српској интелектуалној средини него што се то чини, и да је извор за осећај сродства с овом културом духовни. „Индофилни словенофили идентификовали су се с Индијом као с идеалном цивилизацијом духа” (462), где се као сличности издвајају свечовештво, пацифизам и духовност.

Рецепција Гандијевих друштвенополитичких активности, као и Тагоров међународни успон на књижевној сцени, такође су се нашли у овој књизи, не само због временских оквира које ово дело исцртава већ и због великог утицаја у српској култури, књижевности, друштву и политици. Последње поглавље у књизи, „Махатма Ганди и српска међуратна интелигенција”, описује инцидент за време Тагорове посете Србији, када су зенитисти на челу с Љубомиром Мицићем узвикивали на његовом предавању „Доле Тагор, живео Ганди!” (464). Док се Ганди славио као велики ослободилац не само Истока, Тагор је наилазио на критике јер је прихватио многе идеје Запада. У овом поглављу аутор образлаже супротстављене ставове српске интелигенције према Гандију и Тагору и узроке таквих размишљања.

Ова монографија несумњиво представља драгоцен допринос изучавању ове слабо заступљене теме у нашој академској средини. Крећући се између књижевноисторијског и културолошког, аутор наглашава и особености политичке атмосфере која је у великој мери одредила прва два. Посебно окренут езотеричним токовима, којима се бави и у својим ранијим радовима, предочава нам разне струје које су утицале на формирање слике Индије у српској књижевности и култури 19. и 20. века.

Мноштво података, имена аутора и дела, година, иако повремено оптереће читаоца јер их је немогуће упамтити, а изазовно чак и сложити, богат су извор читаоцима које посебно занима ова тема, или истраживачима који ће се бавити поменути ауторима и делима. На крају, импозантан списак коришћене архивске грађе, штампе, домаће и стране литературе потврђује озбиљност овог дела и решеност аутора да на свеобухватан начин сажме једну битну епоху и прикаже свеколике особине традиције која је својим духом обликује и оплемењује.

Др Александра П. СТЕВАНОВИЋ
Универзитет у Крагујевцу
Woxsen University, India
al.stevanovic9@gmail.com

КУЛТУРА ЈЕ СИНТЕЗА

Зорица Хацић Радовић, *У новосадском књижевном крућу*, Архив Војводине, Нови Сад 2023

Грађански живот српског становништва у периоду XIX и XX века је интересантна и надасве битна тема наше књижевне и културне прошлости. Ипак, како то неретко бива у књижевној историји, управо питањима од свеопштег значаја и важности приступа се без подробнијег претресања информација које важе као проверене и универзалне, те се површна вредновања одређених писаца, њихових дела и заслуга вртоглаво нижу. Наведеним овлашним читањима супротстављају се наизглед мали помаци у сазнањима, константни доприноси и упорно бављење грађом за коју је потребно „упрљати руке” међу рукописима архива. Књига есеја Зорице Хацић Радовић нуди драгоцену тумачења скрајнутих књижевних извора, али и тема које се сматрају давно прочитаним, ношена идејом да се променом окулара може дознати много више него што се првим погледом наслућује.

У једном од писама Анице Савић Ребац упућених Младену Лесковцу, које ауторка доноси, изриче се жалост што оставштина Милана Савића задобија судбину многих других докумената, који пристижу „en bloc у архив да чека[ју] неодређену будућност” (208). Издвајамо наведени фрагмент будући да верно рефлектује немило стање у коме и данас пребивају реликти српске књижевне историје, али представља и потенцијално сведочанство о значењима и тежњама којима је премрежена ова студија. Наиме, нужно је посматрати књигу *У новосадском књижевном крућу* у заједничком контексту са раније објављеним истраживањима